

Szávai Dorottya

„A lehetetlen mint a költészet tere” Lorand Gaspar és Pilinszky János költői tereiről¹

Absztrakt. Dolgozatom tárgya Lorand Gaspar költői és műfordítói életműve, mely a nyugati magyar emigráns irodalom egy több szempontból unikális jelensége. Gaspar, akinek az életműve magyar emigráns létére teljes egészében francia nyelven, francia, pontosabban frankofil közegben bontakozott ki, az interkulturális cserefolyamatok, a kulturális kódváltások példaértékű esetét jelenti. Gondolatmenetemben többek közt a téri fordulat elméleteire támaszkodom. Tanulmányom egyik legalapvetőbb kérdése, hogy a teljes egészében francia kulturális közegben miként érhetőek tetten a magyar irodalomtól való érintettség nyomai a Gaspar-életműben. Ennek megmutatására a leg-
tökéletesebb és legevidensebb példa a Pilinszky Jánossal és költészetével való kapcsolat, a maga jelentőségében, melyben a fordítás problémája is benne foglaltatik.

*Szavakat kerestünk, hogy felvértessük a
roppant tereket.*

Lorand Gaspar

*A kampó csöndjét, azt jegyezd. / Írnok, /
akkor talán nem jártál itt hiába.*

Pilinszky János

73

Kulturális terek metszéspontján

Írásom tárgya a nyugati magyar emigráns irodalom egy több szempontból is sajátos, unikális életműve, Lorand Gasparé. Lorand Gaspar költői és műfordítói *œuvre*-je a kulturális transzfer, a nyugat-európai és közép-kelet-európai irodalmi párbeszéd egy sajátos terét képezi. Gaspar, akinek az életműve magyar emigráns létére – Agota Kristoféhoz hasonlóan – teljes egészében francia nyelven, francia, pontosabban frankofil közegben bontakozott ki, az interkulturális cserefolyamatok, a kulturális kódváltások példaértékű esetét jelenti.

Az *emigráció* irodalmának, irodalmi produktumainak tanulmányozása során az értelmező óhatatlanul beleütközik a *tér* problémájába. A *tér* problémájába egy elsődleges szinten úgy, hogy ab ovo *határkérdések*be ütközik. Határkérdésekbe a szó több értelmében is. A „kulturális idő konstrukciójának” Jan Assmann-féle kategóriája mellé – amelyet Assmann a kulturális idő konstrukciójaként az emlékezés vagy a múlthoz való viszony, a nemzeti és kollektív identitásképződés, illetve a kulturális folytonosság vagy hagyományteremtés kérdéshorizontjaként emleget – ugyanis oda kívánczik „a kulturális tér konst-

---

1 A tanulmány a 2015. szeptember 24-én a nyitrai Konstantin Filozófus Egyetemen rendezett tér-szimpozionon elhangzott előadás írott változata.

rukciójának” kérdése.² Még pontosabban: a kérdést szükséges legalább röviden a kortárs (posztmodern) elméletek kontextusába helyezni, amely leginkább az ún. *téri fordulat* (*tournure spatiale*) kategóriájával írható le.

Gaston Bachelard felfogásában a múltra vonatkozó emlékezet alapvetően térbeli, nem pedig időbeli természetű.³ Michel Foucault már arról beszél, hogy a XIX. század időbeliségre építő látásmódjával szemben „jelenlegi korunk talán inkább a tér korszaka lehet. Az egyidejűség, mellérendeltség, a közel és a távol, a jobbra és a balra, a szétszóródás korát éljük.”⁴ Foucault nem iktatja ki az idő fogalmát: „szó sincs az idő tagadásáról, legfeljebb az időnek és a történelemnek nevezett dolgok egy bizonyos kezelésmódjáról. [...] a nyugati tapasztalatban a térnek is megvan a maga történelme.”⁵

Itt és most számomra az egyik legfontosabb kérdés az, hogy a teljes egészében francia kulturális közegben miként érhetőek tetten a magyar irodalomtól való érintettség nyomai a Gaspar-életműben, hogy hogyan épülnek egymásba és egymásra ebben a francia/frankofil kulturális térben a különféle kulturális terek, melyek egyik meghatározó szegmense éppen a magyar irodalom. Ennek megmutatására a legtökéletesebb és legegyszerűbb példa a Pilinszky Jánossal és költészetével való kapcsolat, a maga jelentőségében.

„Az ágy közös. A párna nem.” közismert verssorból kiindulva érdemes összevetni test és tér kapcsolatát a két életműben. A gaspári tér testszerű tér, a Gaspar-alkotta test térszerű test. Jelen keretek között csak jelezni tudom, hogy Gaspar és Pilinszky poétikájának egyik markáns határa a *szerelemi* vagy még inkább *erotikus* költészetben jelölhető ki. A Lorand Gaspar-féle térpoétika meghatározó jegye ugyanis a versszöveg nem pusztán metaforikus értelemben vett testként való működtetése: a *szövegtest* – *test* megfeleltetés vitális, erotikus vonatkozása középponti szereppel bír Gaspar szerelemi költészetében, mely épp olyan jelentős, mint amennyire a szerelemi, pláne az erotikus költészet különös hiányként mutatkozik meg Pilinszky költészetében. A verskorpusz vitális, sőt klinikai konnotációja Gaspar (tér)poétikájában egy olyfajta szintetikus, szinoptikus, mondhatni „szinkretikus” szemléletmódnak a hozadéka, mely versköltést, orvoslást és fotózást – a költő e három fő tevékenységét – egy szétbonthatatlanul közös térben gondolja el, mely voltaképpen túl is van minden „inter”-en: *interdiszciplinaritás*on, *intermedialitás*on, s talán inkább a *transzdiszciplinaritás* vagy a *transzmedialitás*⁶ kategóriáival írható le.

2 Jan ASSMANN, *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*, ford. Hidas Zoltán, Budapest: Atlantisz, 2004, 25.

3 Gaston BACHELARD, *A tér poétikája*, ford. Bereczki Péter, Budapest: Kijarat Kiadó, 2011.

4 Michel FOUCAULT, *Eltérő terek = Uő, Nyelv a végtelenhez: tanulmányok, előadások, beszélgetések*, ford. Sutyák Tibor, Debrecen: Latin Betűk, 2000, 147. A témáról lásd még például: GYÁNI Gábor, „Térbeli fordulat” és a várostörténet, *Korunk*, 2007/július, <http://www.korunk.org/?q=node/8604> (Legutóbbi megtekintés: 2016.03.06.), Ágnes Klára PAPP, *Le chronotope du « tournant spatial ». Espace et identité modernes et postmodernes = Genres et identité dans la tradition littéraire européenne*, szerk. Frédérique TOUDOIRE-SURLAPIERRE – Dorottya SZÁVAI, Paris: Éditions Orizons (collection „Comparaisons”), 2016 (megjelenés alatt).

5 FOUCAULT, *l.m.*, 147.

6 Erről lásd például: TOKAI Tamás, *Az intermedialitás mint kulturális metafora*, <http://www.media.u-szeged.hu/szajbely60/pdf/tokai.pdf> (Legutóbbi megtekintés: 2016.05.07.)

Fény messziről. / Hajszálelről hajszálelre lehelném beléd / a frissességet / hogy csuszamló levegő és összeránduló / pórusok szülnének meg / téged zöld-nyers szavakat alkotnék / néked szavaknak reggelén / hogy kedved támadjon tapintani szétmorzsolni / bevésnélek téged tíz körömmel sziklák lomha / korába / és a szemekbe - / rávénnelek a földre. (*Ikonosztáz*, ford. Lackfi János = *Az anyag negyedik halmazállapota*)

Ismét a fentebb hivatkozott interjúból idézve: arra a kérdésre, hogy „Orvoslás, költészet és fotografálás hogyan egészítik ki egymást?” a magyar anyanyelvű francia költő a következő választ adta: „Mindegyik tevékenység ugyanannak a keresésnek különböző megnyilvánulásai, ugyanak a génjeim által meghatározott emberi lénynek a kibontakozásai. A tanulás és az orvoslás segítettek segítenek abban, hogy megismerjem magamat és másokat, megismerjem az emberi természetet, s az ember kapcsolatát az őt körülvevő természettel. Az íráskor, fotózáskor is ugyanezeket a kérdéseket teszem fel, csak másképpen. Az írás, fényképezés önmagunk és a világ vizsgálatát jelenti, azt, hogy, fizikailag és »metafizikailag« mélyen behatolunk önmagunkba, gondolatainkba, tapasztalatainkba és gyökereinkbe.”⁷

A téri fordulat teóriáinak központi gondolata, miszerint az *identitás* mint *térbeli tapasztalat* formálódik meg a XX. században, Lorand Gaspar életművében markánsan megmutatkozik. A téri fordulat foucault-i elgondolása, mely szerint „(1) a tér semmiképp sem üres entitás, amely háttérben álló díszletként szolgál csupán az előtérben zajló események kereteként; (2) a tér legkevésbé sem homogén, hanem differenciált valami”,⁸ több szinten is feltárható a Gaspar-művekben.

„Az én hazám a francia nyelv és kultúra. Francia lettem és annak is érzem magam, de sohasem tagadtam meg a gyökereimet. Érzelmileg nagyon ragaszkodom Erdélyhez.”⁹ Lorand Gaspar magyar anyanyelvű, erdélyi, még pontosabban marosvásárhelyi születésű költő (1924), eredetileg sebészorvos, akinek a választott irodalmi, költői anyanyelve a kezdetektől a francia, s aki a Párizsban töltött időszak, majd több évtizedes kelet-jeruzsálemi tartózkodás után immár másodsor s véglegesen Tuniszban él, s költőként és fotóművészként is erőteljesen megihlette az arab (főképp a magreb), tágabban a közel-keleti kultúra. Gaspar munkássága tehát egy – Transzszilvániától Párizson át Tuniszig, sőt a Közel-Keletig, Jeruzsálemig, majd az Égei-tenger szigetvilágáig, a János-féle Patmosz-szigetig ívelő – multikulturális, többnyelvű térben bontakozott ki.

„Nem tudok mást nyújtani – írja Gaspar az *Approche de la parole (Közelítés a szóhoz)* című könyvében –, mint néhány szót egy kegyetlen idegen nyelven, melyet az anyanyelvemnek hallok.” („Cet homme n'a rien a proposer [...]. Quelques mots en une rude langue étrangère qu'il entend comme une langue natale.”)¹⁰

7 Gervai András interjúja Lorand Gasparral (1996–1998), <http://gervaiandras.hu/koenyvekm/emigrans-/50-lorand-gaspar-gaspar-lorand.html>. (Legutóbbi megtekintés: 2016.03.18.)

8 GYÁNI, I.m.

9 Gervai András interjúja Lorand Gasparral, I. m.

10 Lorand GASPARI, *Approche de la parole* = Uő, *Sol absolu et autre textes*, Paris: Gallimard, 1982, 30., ford. Sz.D. Mivel az esszé csak szemelvényekben jelent meg magyar fordításban („Közelítés a szóhoz”, ford. Szántó F. István = *Az anyag negyedik halmazállapota*, szerk. LACKFI János, Budapest: Múlt és Jövő, 1999, 187–195.), saját fordításomban közlöm.

Gaspar példája annyiban is alapvető jelentőségű, amennyiben *műfordítói* státusza is sajátos, alkalmasint az egyetlen kétnyelvű költő műfordítója a magyar irodalomnak francia közegben. Ezzel az *eminens műfordító* vagy *par excellence műfordító* minősítővel is illelhetjük (ami persze egy olyan ideáltípus, ami nem létezik, mert nem létezhet), különös tekintettel a magyar irodalom nyelvi izoláltságára. Az „eminens” műfordítói státusz pedig egyszerismind a műfordítás számos elméleti kérdését is revelálja. Nemes egyszerűséggel és meggyőződéssel megkockáztathatjuk a kijelentést, hogy Lorand Gaspar minden idők egyik legjobb magyar lírafordítója, aki nagyon sokat tett azért, hogy Pilinszky János versei a francia olvasó számára hozzáférhetővé válhassanak, mégpedig a nyelvi és kulturális kódváltást, határátlépést a lehető legoptimálisabban, legértőbben áthidalva, az adaptáció legmagasabb fokán. Maga Pilinszky írja egy 1976-os, Gasparnak címzett levelében: „Némelyik fordítást sokkal szebbnek tartom az eredetnél – a legtöbbje viszont hibátlanul pontos.”¹¹

Igaz, Gaspar maga is szkeptikus a fordítást illetően. Így fogalmaz a *Nouvelle poésie hongroise* című kötet előszavában: „A fordítás mint olyan lehetetlen. A lehetetlen azonban nem más, mint a költészet tere.”¹² Lorand Gaspar költői-műfordítói életművének egésze azonban épp ennek a „lehetetlennek” a lehetőségéről, ennek a „költői tettnek” a folyamatos kísértéséről és végrehajtásáról szól.

S tegyük hozzá a fordíthatóságot illető szkepszis ellenszólamaként, hogy Gaspar Pilinszky-átültetései át tudták törni a magyar költészet idegen nyelvre fordíthatóságának ellenállását, át tudtak lépni és meg tudtak tapadni egy másik nyelvi/kulturális térben.

76

Korántsem véletlen, hogy a magyar költészet alighanem legsikeresebb francia műfordítását Pilinszky életműve képezi: Gaspar fordításait megelőzően a *Gara Antológia*-beli átültetések (Anne-Marie Backer és Pierre Emmanuel munkái),¹³ majd az 1980-as években publikált Maurice Regnaud-adaptációk¹⁴ arról tanúskodnak, hogy valószínűleg mindennél döntőbb a *versnyelv*, ami a Pilinszky-líra esetében lényegesen kevesebb ellenállást tanúsít a műfordítással szemben.¹⁵

„Minden földek földje”. Lorand Gaspar, a sivatag költője

Lorand Gaspar státusza, a tényleges irodalmi térben elfoglalt helye is sajátos: a kortárs francia irodalom egyik eminens alakjaként földrajzi értelemben – mindenesetre egy mára, a posztkoloniális diskurzus idejére meghaladott, de

11 PILINSZKY János, *Összegyűjtött levelei*, szerk. HAFNER Zoltán, Budapest: Osiris, 1997, 385.

12 Alain LANCE – János SZÁVAI, „Préface” par Lorand Gaspar = Uő, *Nouvelle poésie hongroise 1970–2000*, Paris: Éd. Caractères, 2001, 8.

13 Erről lásd könyvünk, *Gara László költészeti kánonja „Az Anthologie de la poésie hongroise” közvetítői szerepéről* című fejezetét.

14 *Trois poètes hongrois. Kálnoky, Pilinszky, Weöres*, trad. par Maurice Regnaud, Action Poétique, 1985.

15 Lásd a *Gara Antológia* vonatkozó, jóval problematikusabb fordításait könyvünk *Gara László költészeti kánonja „Az Anthologie de la poésie hongroise” közvetítői szerepéről* című fejezetében.

legalábbis erősen vitatható Európa-centrikus perspektívából tekintve – az európai kultúra *perifériáján* él és alkot.

Lorand Gaspar költői világában a *tér mint metafora* is kitüntetett szerephez jut. E költészet erősen és szisztematikusan kidolgozott térpoétikával bír, melyben a *sivatag* központi, megalkotó metaforaként funkcionál. „*Lakozni sehol soha / széztúzni a hely határait [...] nem lenni többé koordináta-pont / nagy egyhelyben-utazás / marad a puszta HELY / minden hely puszta marad (...)*” („Habiter nulle part nul temps [...] dans le voyage sans fin immobile / reste le LIEU désert / tout lieu reste désert”) – mondja egyik versében.¹⁶ Gaspar a *sivatag költője*, a *senkiföldje* alkotója valahol az orvostudomány és a költészet, Nyugat és Kelet, anyanyelv és adaptált költői anyanyelv, szó (vers) és kép (fotó) között.¹⁷

„Mikor megérkeztem, s megláttam a judeai sivatagot, valami történt velem. Életreszóló találkozás volt ez.”¹⁸ Egyes értelmezői szerint Gasparból a sivatag csinált költőt: „a belakható és belátható, [...] az otthonossá tett, a domesztikált terekkel [...] szemben egy más tér- és időélménnyel, más léptékkal, más koordinátarendszerrel bíró elementaritás, amely – miközben mindvégig megmarad konkrét, térképen megjelölhető, beutazható fizikai térnek”¹⁹ (a „Sziklás Arábia”, a Júdeai-sivatag, Patmosz szigete) – épp annyira szimbolikus tér is. Lorand Gaspar költeményeinek jelentősége alkalmasint épp abban áll, hogy bennük kő és evidencia, fizika és metafizika, a sivatag mint geográfiai tér és mint szimbolikus tér a költői nyelv által eggyé válik. Amikor a sivatag egyszerre a költői nyelv teremtménye, s mégis valamiféle nyelv előtti realitás szimbóluma: „nem lokalizálható szellemi tér, (ös)állapot, arkhé”,²⁰ a minden költői beszédet, minden megszólalást megelőző szubsztancia.

Reggelente a nap / egyetlen ugrással megveti lábát arcomon. / Izzó dőfését megragadom mint kormányrudat. / Homokszemek / mindig és mindig / az évezredek műhelyében - / s végül immár döbbenetesen könnyűvé simává válva sűr/lódástalan / verődnek elapdhatatlanul / örökkévaló a kvarc (*Minden földek földje*, ford. Tellér Gyula)

16 Lorand GASPAR, *Minden földek földje*, ford. Tellér Gyula, Budapest: Európa, 1981, 78. (Szó szerinti fordításban: „Semmilyen térben, semmilyen időben lakni.”)

17 Az interneten található olyan Gaspar-versek, melyeket saját fotóival kísérve ad közre. Ilyen például néhány 2006 és 2010 közt keletkezett versének a világhálón fotókkal közölt együttese. Lásd: *Carnets de Poésie de Guess Who*, file:///C:/Users/HP/Documents/Carnets%20de%20Po%C3%A9sie%20de%20Guess%20Who_%20Gaspar,%20Lorand.html. (Legutóbbi megtekintés: 2016.03.05.)

18 *Gervai András interjúja Lorand Gasparral*, I. m. Lásd a szöveg további részletét: „de nemcsak belső élmény: gazdagnak, szépnek éreztem a sivatagot és minél jobban meg akartam ismerni. Kelet-jeruzsálemi házamból reggelente gyalog vagy a lovammal gyakran kimentem a közelben fekvő judeai sivatag szélére, hogy köszöntsem a fényt vagy meghallgassam a kora reggeli csendet. Hétféveken nagyobb túrákat is tettem: Betlehemből a judeai és a transzjordániai sivatagon át a Holt tengerig gyalogoltam. Még jobban megismerhettem a sivatagot, amikor később csatlakoztam egy-egy karavánhoz.”

19 SZÁNTÓ F. István, *Címszavak egy életműről: Lorand Gaspar*, Beszélő, 1998/11, 114.

20 *Uo.*

A Pilinszky-lírárt is ebből az „anyagból gyúrták”, de legalábbis valami nagyon hasonlóból. Az ő költészete is a „kő és evidencia” költészete, mely a minden beszédet megelőző csöndet bírja szóra a költészet nyelvi erejével. Ő is folyton erről, a költészet ősállapotszerű teréről ír versben, prózában és esszében – sokszor épp külső és belső sivatagaink kapcsán.

Az *Apokrif* nevezetes sorai jutnak eszünkbe:

Nem értem én az emberi beszédet, / és nem beszélem a te nyelvedet. /
Hazátlanabb az én szavam a szónál! / Nincs is szavam. / [...] Látja Isten, hogy
állok a Napon. / Látja árnyam kövön és kerítésen. / Lélekzet nélkül látja állani /
árnyékomat a levegőtlen présben. / Akkorra én már, mint a kő vagyok, / halott redő,
ezer rovátka rajza/ egy jó tenyérnyi törmelék /akkorra már a teremtmények arca.
/És könny helyett az arcokon a ráncok, / csorog alá, csorog az üres árok.

Gaspar épp ebben a perspektívában közelíti meg Pilinszky költői világát, például amikor ezt írja a magyar költőről: „Pilinszky, első lépésként, a legelhagyottabbhoz fordul, a lényegre tapintja, bármi legyen, bárhol legyen. [...] Aztán megpróbálja elfordítani a fejét, megpróbál látni. Ott talán van egy hely, ahol igent mondhat az ember, ahová megtérhet. Ahol otthon van. És mit számít, ha az az otthon a veszthelyre hasonlít? [...] Valamit mégis megközelített ebben az otthontalanságban, egy legyőzött isten esendőségéhez fogható, a misztikusokénál is áthatolhatatlanabb homályt.”²¹ Fontos itt megjegyeznünk, hogy Lorand Gaspar Pilinszky költészetét csaknem mindig a csönd kérdése felől ragadja meg.

78

Van egy olyan közös térmetszet Pilinszky és Gaspar versvilága között, amit tematikus megközelítésben a következő felsorolással lehetne leírni: a száműzetés pozíciója, a sivatag faszcinációja (Pilinszkyénél metaforikusabb, Gasparnál vitálisabb értelemben), a költői szó kvázi materiális minősége, a humboldti értelemben vett *energeiaként* működő költői beszéd, mely sajátosságosan *konkrét*, egyfajta *minerális* jelleggel bír, az ikonikus vagy ikonokban való látásmódról/láttatásra való hajlam (különös tekintettel két, egyként az 1960-as évekből származó ciklusra, illetve kötetre: Lorand Gaspar: *Iconostase*, 1966 és Pilinszky János: *Nagyvárosi ikonok*, 1970), a biblikus referenciák párhuzamai, elsődlegesen a versek főképp jánosi *eszkatológiai* távlata, ezzel összefüggésben egyfajta misztikus látomásosság vagy a költői dikció befejezetlen, befejezhetetlen jellege.

Mindez önmagában is okot adhatna egy perspektivikus szövegekői vizsgálatra, noha a kapcsolat ennél jóval mélyebb a két életmű között. A felsorolt párhuzamok tételes számba vétele helyett a figyelmet inkább egy kiemelkedő jelentőségű poétikai jellegzetességre hívnám fel: azon közös térmetszetekre, melyek a nyelvkérdés, a beszéd, pontosabban annak hiánya, a *csönd* poétikai terében bontakoznak ki.

Ami talán a legalapvetőbb összeköttetést teremti meg Gaspar és Pilinszky csöndpoétikája között, az a csöndnek egy olyan minősége, ami ugyan a mineralgikus költői univerzum ürességélményétől, a magára hagyatottság sivatagtapasztalatától terhes, de mégsem azonos a kifosztottság privatív csöndjével, illetve túllép azon, s mindkét életműben a maga módján valamiféle *telített*

---

21 GASPAR, *I.m.*, 1241–1242.

csönd formáját ölti. Nem a „kockacsend” (*Ravensbrücki Passió*) Pilinszkye lép így párbeszédre a Lorand Gaspar versekkel, hanem a „Mindenből csönd lesz és közelség”-é (*Nyitás*).

Mégis folyvást a fény kísérti lelkünk. / Hívás, amely nem enged szabadon. / Minden vagy semmi. Kövek, idegek, a semmi szele. / Sehonnan, sehová. Kijelentő mód egyes / szám harmadik személy. Hogy mindez / van, pont. lán-gokban, gondolatjel – (*Versek a megfigyelésekből*, ford. Tóth Krisztina = *Az anyag negyedik halmazállapota*)

A *sivatag* és a minden szót megelőző *csönd* két olyan kitüntetett pontja tehát a kérdéses költői tereknek, melyek egyszersmind a Gaspar- és a Pilinszky-korpusz metszéspontjainak, szövegekzi tereinek vonatkozásában is megke-rülhetetlenek. E közös térmeteszeteket nem véletlenül jellemzi egyfajta nyelvi *szikárság*, egy olyan metaforikus költői nyelv, mely paradox módon rendkívül *konkrét*: Gasparnál inkább a zsoldárok, Pilinszky-nél inkább a próféták archai-kus líranyelvét idézve.

Oszlás-foszlás, vánkások csendje, / békéje annak, ami kihült, hideg lett. / min-dennél egyszerűbb csend, ez lesz. (*Ez lesz*)

Kikezdhethetlen tömör égbolt. / Fogoly a föld önnön kemény törvénytáblái közt / melyek visszavetik a tekintetet / a forrása mögötti végtelenbe / dalai vízzenű csontozatához. (*Minden földek földje*, ford. Tellér Gyula)

Kő és evidencia. Gaspar és Pilinszky

79

Fontos térmeteszetek rajzolódnak elénk, ha Gaspar tereit szembesítjük Pilinszky tereivel, azét a Pilinszkyét, aki ugyanakkor a költőgenerációnak tagja-ként ugyancsak a *periféria*, a *sivatag* és a *száműzetés* költője, noha sokkal inkább a szó metaforikus értelemében. Ahogy Gaspar fogalmaz: „Pilinszky világunk, költői világa lim-lomjainak terében, a vesztőhelyen és a hóhér szobájában fogadja be a költészetet. Mondhatni egyfajta kegyelmet.” („C’est sur les terrains vagues ou traient les rebuts de notre monde, de son monde, sur les lieux de supplice et dans les chambres de bourreau que Pilinszky accueille la poésie. J’allais dire une grâce.”)²²

A két „világvégi” életmű közt kibontakozó dialógus (Vö. például: „Amott végén a világnak / amott a napok / éjszakákkal teletömött száj”²³), mely az 1970-es évektől egy életre szóló barátság története is egyben, messze túlmutat a tematikus párhuzamokon, összefüggéseken, s egy olyan szövegtérben bontakozik ki, mely a szoros filológiai kapcsolódások sokaságától, az intertextuális kötődésektől egy jelentékeny levelezésben foglalt párbeszédig, mi több egészen az egzisztenciális, sőt metafizikai dimenzióig terjed.

22 Lorand GASPAR, *Débris et rayonnement* = *János Pilinszky Poèmes choisis*, présenté et trad. par Lorand Gaspar avec la collaboration de Sarah Clair, Paris: Gallimard (collection „Du monde entier”), 1982, 7. (ford. Sz.D.)

23 GASPAR, *Az anyag negyedik halmazállapota*, ford. Lackfi János („La-bas au bout du monde / la-bas les soleils / la bouche enflée de nuits”).

A két költő 1973-ban ismerkedett meg egymással Budapesten, a Pilinszky-életmű – a *Szálkák* című kötettel kezdődő – paradigmaváltó korszakában, mely egyúttal a betegség, a depresszió és egy öngyilkossági kísérlet időszaka volt a magyar költő életében. Levelezésük a személyes válság egyes epizódjaiba is betekintést enged. „Látod – írja Pilinszky francia fordítójának egy 1976-os levelében –, szinte elviselhetetlen magányomban a barátság legtisztább gesztusai tartanak életben.”²⁴ A franciaországi IMEC (Institut Mémoires de l'édition contemporaine) kutatóintézet levéltárában, Caenban lehetőségem nyílt áttanulmányozni Pilinszky és Gaspar kéziratos levelezésének főként francia nyelven írott darabjait. A hagyatéki (MTA Kézirattára) és a közgyűjteményekben (OSZK, PIM) őrzött anyagnak csak egy része került publikálásra az Osiris-féle életműsorozat 1997-es *Levelezés*-kiadványában, illetve néhány folyóirat-számban.²⁵ Az *Összegyűjtött levelek* (lásd Pilinszky Gasparhoz írt levelei) nem adják közre a teljes kéziratos levelezést.²⁶ Az MTA Kézirattárában Lorand Gaspar 35 levele olvasható 1974 és 1981 között Pilinszkynek címezve.²⁷ Majd 2012-ben megjelent az Új Forrás Kiadónál a *Levelek Pilinszkynek* című kiadvány, mely újabb adalékokkal szolgál a levelezés tanulmányozásához.²⁸

A levelezés három központi témája Pilinszky tuniszi látogatásának előkészítése (végül 1978-ban látta őt vendégül a Gaspar házaspár), francia nyelvű verseskötetének előkészületei, s az ehhez kapcsolódó fordítási problémák tárgyalása: igen érdekesek, tanulságosak a Lorand Gaspar által feszegetett fordítástechnikai, nyelvi kérdések.²⁹ (Ezekről a – fordításelmélet, líraelmélet, illetve a kétnyelvűség szempontjából különösen releváns – kérdésekről egy külön tanulmányban lehetne érdemben szólni.)

A levelezésnek van egy első pillantásra is feltűnő, s szempontunkból fontos jegye: a kétnyelvű, *polyglott* jellege. Gaspar levelei nagyrészt franciául íródtak, melyekben visszatérően bocsánatot kér, hogy nem ír magyarul, olykor magyarul kezdve sorait és franciául fejezve be azokat. A levelek végén található

24 *Pilinszky János levele Lorand Gasparnak* (617, 1976. márc. 18.) = PILINSZKY, *Összegyűjtött levelei*, 385. Vö.: „Drága Lorand, édes Jacqueline! [...] Kevés embert szerettem annyira, mint titeket. És szívem mélyéig tudom, hogy ti is is szerettek. A többi: kegyelem.” *Pilinszky János levele Lorand Gasparnak* (689, 1980. febr. 11.) = PILINSZKY, *Összegyűjtött levelei*, 437.

25 Lásd PILINSZKY, *Összegyűjtött levelei*, lásd pl. Tiszatáj online, 2012.03.22. <http://tiszatajonline.hu>. Valamint: http://epa.oszk.hu/00700/00713/00243/pdf/tiszataj_EPA00713_2011-12_062-088.pdf, és https://issuu.com/ujforras/docs/ufo12_6_ok2

26 Erről lásd HAFNER Zoltán, *Utószó* = PILINSZKY, *Összegyűjtött levelei*, 489.

27 KÖRMENDY Kinga, *Pilinszky kéziratos hagyatéka*, Budapest: MTAK, 1996, 82–83. Kézirattári jelzet: MS 5951/127-162

28 *Levelek Pilinszkynek*, szerk. HAFNER Zoltán, Új Forrás könyvek, 2012.

29 Lásd például a *KZ-oratórium* fordításával kapcsolatos kérdéseket: „Igyekszem kérdéseidre válaszolni: A porkoláb középkori börtönőr, bakó volt. A porkolábparaszt kifejezéssel a falvakon átterelt deportáltak stációit akartam érzékeltetni. A város után a falvak »közönyét«. *Massza*: a megdarált hús, a péppé gyúrt kenyér. A hangsúly így nem annyira a tömegem – hanem a *tagolatlan* tömegem van. [...] S az én tömegem masszaként zuhog, a kimerültség tonnáival.” Vagy a *Juttának* című vers adaptációjával kapcsolatban ugyanezen levélben: „Simone Weilnek »idő-tér kereszt» kifejezése számtalanszor visszatér, ha szó szerint fordítod: kifogástalanul megfelel szellemének.” *Pilinszky János levele Lorand Gasparnak* (689, 1980. febr. 11.) = PILINSZKY, *Összegyűjtött levelei*, 436.

udvariassági formulák, baráti gesztusok viszont általában magyarul fogalmazódtak. Mi több, olykor kétnyelvű mondatokkal is találkozhatunk,³⁰ mint például „Mon cher drága János”.³¹

Figyelemre méltó továbbá, hogy a levelezésben tematizálódik, ha úgy tesszük, a szerzői-fordítói pozícióból is megerősítést nyer a Pilinszky- és a Gaspar-líra poétikai rokonságának a kérdése: „én félek, hogy valamiképp nehezkesebb, érdekesebb vagyok, mint a te sziklarajzolatokra emlékeztető költészeted” – írja a magyar költő francia fordítójának egy 1978-as levelében.³²

Lorand Gaspar 1982-ben a Gallimard Kiadónál *Poèmes choisis* címen, saját fordításában megjelentette Pilinszky János verseit.³³ A kötet, mely terjedelmileg is jelentős, nem sokkal a magyar költő halála után látott napvilágot.

Annak a geopolitikai térnek a felidézése során, melyben ez a kötet megszületett, valamint elindult Pilinszky költészetének nyugat-európai befogadástörténete, fontos emlékeztetnünk magunkat arra, hogy az idő tájt, az adott történelmi korszakban és kontextusban a sors kivételes kegye volt, hogy egy magyar költő műve jelentős részét Nyugaton fordításban megjelentethette. Pláne a Kádár-rendszerrel le nem paktált, megtűrt alkotók, a cenzúra által sújtott, az évtizedes szilenciumra ítélték sorából, s pláne egy akkora jelentőségű francia kiadónál megjelenni, mint a Gallimard.³⁴ (Megjegyzem, Pilinszkynek angolszász nyelvtérületen is megadatott a legmagasabb rendű, legértőbb fordító Ted Hughes személyében, aki szintén kiváló esszéist is írt Pilinszky lírájáról.)

Pilinszky halála után Lorand Gaspar az életmű igen nagy részét lefordította franciára és kötetben publikálta, a verseken túl többek közt a *KZ-oratóriumot* és a *Beszélgetések Sheryl Suttonnal* is.³⁵

A Pilinszky- és Gaspar-líra közt kibomló tér sűrűségét és gazdagságát jelzi a *Pilinszky Jánostól lopott vers* című opus, mely rendkívül izgalmas a kulturális térmetszetek kérdésének szempontjából: a hagyományosan eredetinek és a hagyományosan fordítottak tekintett szöveg határainak kérdése szempontjából. Ennek klasszikus példáit jól ismerjük a magyar műfordítástörténetből: mindenekelőtt *Ady Paul Verlaine álma*, illetve *Három Baudelaire-sonett* címen, saját néven közreadott, épp a szerzőség szempontjából nehezen identifikálható műveit.

30 Miközben ezen az íráson dolgoztam, magam is két nyelven olvastam, kétnyelvű jegyzeteket használtam, sőt – rossz szokásomhoz híven – egy darabig kétnyelvű kézirattal bíbelődtem, mintegy performatív gesztusként megismételve és átélve a költő-műfordító Lorand Gaspar nyelvi szituációját, amit egyik versében gyönyörűen meg is fogalmaz: „anyanyelvem, mennyire tudsz hallgatni” („*ma langue natale comme tu sais te taire*”). A fordítást a Tellér Gyula-féle magyar kiadásban nem találtam, így saját fordításomban közlöm.

31 IMEC Levéltár: *Lettre de Lorand Gaspar a János Pilinszky, le 1.8.78.* (1978.01.08.)

32 *Pilinszky János levele Lorand Gasparnak* (664, 1978. okt. 19.) = PILINSZKY, *Összegyűjtött levelei*, 416.

33 János PILINSZKY, *Poèmes choisis*, présenté et trad. par Lorand Gaspar avec la collaboration de Sarah Clair, Paris: Gallimard (collection „Du monde entier”), 1982.

34 E témáról lásd még: CSOKITS János, *Pilinszky Nyugaton. A költő 32 levelével*, Budapest: Századvég, 1992.

35 János PILINSZKY, *KZ-Oratorio et autres pièces*, trad. par Lorand Gaspar avec la collaboration de Sarah Clair, Paris: Obsidiane, 1983. Uő, *Entretiens avec Sheryl Sutton. Le roman d'un dialogue*, trad. par Lorand Gaspar, Billère: Éd. de Vallongues, 1994.

Céltalan járom a vidéket, egyetlen ráncát
sem bolygatom az időnek. Miféle halálos
napszúrás veri át testemet éjjel-nappal,
hogy kigyúlnak sorra az ikonok fejében -

a parttalan szürkeségben valaki ismeretlen
mosolyog rám a messzeségben, a víz lepedője
lángra lobban, déli verőfény, romok, törmelék
körüöttünk roncsolt műanyag halomban -

jelentéktelen dolgok örök részletei
töprengő szélben szírom csillanása, mindezt
az emlékezet zsákjából egy név halássza elő -

falak csendje, rózsza szegyenlőssége,
melyről időmélyi szagok susognak,
az elhagyott szobákban mezítláb a tenger³⁶
(ford. Lackfi János)

Az eredetiben *Adaptation entièrement libre d'un poème de Pilinszky* címet viselő verset Gaspar nem publikálta, az IMEC levéltár kéziratgyűjteményében találtam rá. A *Pilinszky Jánostól lopott vers* ugyancsak rámutat a két életmű kapcsolatának mélységeire, valamint arra is, hogy Gaspar milyen perspektívából közelíti meg Pilinszky líráját.

82

Ezen túlmenően Gaspar egy rövid, ám nagyon fontos, remek esszé írt a Pilinszky-költészetéről *Débris et rayonnement (Törmelék és ragyogás)* címmel,³⁷ melyből fentebb már idéztem, s mely a *Poèmes choisis* kötet előszavaként jelent meg, majd az *Esprit* című folyóiratban is napvilágot látott 1982-ben. Az esszé egésze, mely alapvető jelentőségű dolgokat mond a Pilinszky poétikáról, voltaképpen Lorand Gaspar költői vallomásként, egyfajta *ars poeticus*, *autopoetikus* szöveggént is olvasható, olyfajta poétikai térként, melyet együttesen alakít ki Gaspar és Pilinszky poétikája.³⁸ Ezt a meggyőződésünket csak megerősíti, ha egymás mellé helyezzük a francia nyelvű költő egyik interjújának egy *ars poeticus* részletét: „A költészet többnyire kutatás, kaland [...], melynek nincs vége [...], mert végtelenül nyitott”³⁹ és a Pilinszkyről írt esszé

---

36 Nagyvilág, 2011/12. <http://www.inaplo.hu/nv/200112/13.html> (Legutolsó megtekintés: 2016.05.07.)

37 Ádám Péter fordításában: *Roncs és ragyogás*. Vö: Lorand GASPAP, *Roncs és ragyogás*, ford. Ádám Péter, Nagyvilág, 1981/augusztus, 1241–1242. A fordítást a Pilinszky-versek költői nyelvhasználatának, valamint a Pilinszky-esszék beszédmódjának fényében módosítottam. Az alábbiakban, ahogy fentebb is, a Gaspar-esszéből vett idézetek egy részét – ugyanezen okból, illetve az adott komparatív vetület okán – szintén saját fordításomban közlöm.

38 Vö. Pilinszky egyik Gasparhoz intézett levelének alábbi részletével: „Előszavad megrendített: mélységesen rólam szól, szerető objektivitással. Van más szeretet, van más megértés?” *Pilinszky János levele Lorand Gaspárnak* (689, 1980. febr. 11.) = PILINSZKY, *Összegyűjtött levelei*, 436.

39 Lorand GASPAP, *Un exercice salutaire*, Réponse a une question de Daniel Leuwers, Texte paru dans *Poésie/première*, numéro 19 („La poésie est souvent une recherche, une aventure [...]. Et elle n'a pas de terme. Ce qui m'a toujours incité à chercher, c'est [...] une ouverture.”)

következő passzusát: „Mert az elesettek és a jóvátehetetlen költői világa egy csöppet sem zárt világ. [...] Elfogadás, türelem, önmagunkról való lemondás, empátia. Ezt a nyitást ismétli meg szüntelenül súlyos jelenidőnk falán ez a mintaadó költő.”⁴⁰

„Pilinszky abból az ágyútölteléknek szánt közép-európai nemzedékből való, amely a háború arcvonalai és a fogolytáborok világa között vonszolta ifjúságát.”⁴¹ Gaspar számára – mint az a magyar költőnek szentelt esszéjéből is látható – igen fontos Pilinszky második világháborús élménye és KZ-költészete. Fontos, mert a II. világháború a franciává lett magyar költő számára is meghatározó élmény, a geográfiaiától az egzisztenciálisig terjedő térélmény, nem pusztán időtapasztalat. Gaspar ugyanis katonaszökevényként Európa térképén a szó szoros értelmében végiggyalogolva, azt Keletről Nyugatra átszelve tartott Közép-Kelet Európából Nyugat-Európába. E mélyen szimbolikus mozgása a földrajzi, geopolitikai és kulturális térben határozta meg a későbbiekben kulturális, majd költői identitását, sőt sok tekintetben a költészetében megformálódó poétikai tereket és térpoétikát. S e mozgás később Tunisz, majd a Közel-Kelet felé egészen Jeruzsálemig terjedt, tovább árnyalva és mélyítve az adott térben megtett út szimbolikus jelentőségét.

„A kampó csöndjét, azt jegyezd.”

Gaspar és Pilinszky költői tereinek metszéspontjában központi helyet foglal el az *európai líratörténeti modernség* mint hagyománytörténeti előzmény, különös tekintettel Rilkére, aki – mint ismeretes – a Pilinszky-líra egyik meghatározó hatástörténeti előzménye. Rilkére, akinek Lorand Gaspar egyik jeles francia fordítója, s aki az ő poétikájának kialakításában is markáns előzményként tűnik fel. A lírai szubjektum státusza, identifikálhatósága, multiplikálódása mint a verstér egyik gócpontja ebből a modern hagyományból nő ki mindkét költői életműben, s mindkettőben leírható a Celan lírájában kiteljesedő *hermetizmus* poétikájával.⁴²

A vázlatosnál is vázlatosabban: a hermetikus hagyomány öröksége Gasparnál csakúgy, mint Pilinszkyénél a költői szó kivételes *sűrűsége*, *intenzitása*, a *hiány* poétikája, az *enigmatikus* versbeszéd, mely – paradox módon – egyszerűs mind az *evidenciák* költészetét is jelenti. „Az élesben dolgozni, a szorosban / a hiányt létrehozni.” („Travailler dans l'aigu, le serré / cultiver l'ellipse.”)⁴³ Vagy vegyünk egy másik példát a két költői életműből, tanulságos őket egymás mellé állítva olvasni:

40 GASPAR, *Débris et rayonnement*, 8, 9. (ford. Sz.D.) („Docilité, patience, oubli de soi, partage. Telles sont les principales ouvertures que ce poète exemplaire sans cesse refait dans son mur, dans celui de notre temps difficile.”)

41 GASPAR, *Roncs és ragyogás*, 1242. („Pilinszky est de cette génération d'Europe centrale qui a trainé sa jeunesse entre les fronts d'une guerre – ou elle ne pouvait servir que de chair à canon – et l'univers des camps.”)

42 Gondolatmenet egy másik lehetséges perspektíváját, mely a hermetikus hagyomány térképzetét venné szemügyre, leginkább Gaspar és Pilinszky térképzetének hermetikus gyökereit illetően, melyek számottevőnek tűnnek. Külön tanulmány tárgya lehetne tehát Rilke, Celan, Pilinszky és Gaspar térpoétikáinak összehasonlító vizsgálata, ami a két utóbbi szerző vonatkozásában mindenképpen hiánypótló feladat volna, ám erre itt és most nincs mód, nincs tér.

KŐ KŐ
megint
KŐ
homok
végtelenség
SEMMI
(Lorand Gaspar, *Csend*⁴⁴)

Nem föld a föld.
Nem szám a szám.
Nem betű a betű.
Nem mondat a mondat. (Pilinszky János, *Költemény*, részlet)

84

Összegzésként, egyben a jelen kutatás későbbiekben kidolgozandó kérdés-irányaként: a fentiekből következőleg Gaspar, csakúgy, mint Pilinszky egy elsődleges megközelítésben a lírai személytelenség poétikájának jegyében alkot. A kérdés azonban mind líraelméleti,⁴⁵ mind történeti-poétikai vonatkozásban, mind a Pilinszky-líra alkotóperiódusainak elkülönüléseit illetően ennél lényegesen összetettebb. Ennek Pilinszkyre vonatkozó részét monográfiámban már részletesen kifejtettem. A problémát – a Gaspar-Pilinszky párbeszéd perspektívájában – röviden a következőképpen összegezném: vajon nem lehetséges-e, hogy az alanyi költészet, illetve a klasszikus modernség szükségszerű líratörténeti ellenhatásaként létrejövő lírai tárgyiaság mélyén Pilinszky verseiben a lírai alanyiságnak egy új minősége szólal meg a transzcendensre nyitott költői szó poétikai gesztusaiban? Másképp fogalmazva: felmerül a kérdés, nincs-e túl ebben e vonatkozásban is a Pilinszky-líra a későmodernség költészettörténeti paradigmáján, s nem nyit-e utat egyfajta „új személyesség” vagy „új szubjektivitás” előtt.⁴⁶ A Gaspar-költészet, s a vele folytatott dialógus vonatkozásában e kérdés így gondolható tovább: Lorand Gasparnak a hermetikus hagyomány nyomait magán viselő, ám a Pilinszkyénél lényegesen személyesebb hangú verseiben – a Pilinszky-lírához hasonlóan – nem a szubjektivitás teljes felszámolódásáról/megszűnéséről van szó, hanem ugyancsak egy olyfajta szubjektivitás megformálódásáról, mely paradox módon a sze-

---

43 GASPARG, *Minden földek földje*. A fordítást a Tellér Gyula-féle magyar kiadásban nem találtam, így saját fordításban közlöm.

44 GASPARG, *Minden földek földje*, ford. Tellér Gyula, 9. (Cf. Somlyó György fordításával: „KÖVEK KÖVEK / és még egy / KŐ / Végláthatatlan / homok / SEMMI” = Lorand GASPARG, *Fénnyel írni*, ford. Somlyó György, Budapest: Orpheusz, 2001, 51.)

45 Erről az elméleti vitáról, mely az utóbbi évtizedekben mind a nemzetközi, mind a hazai irodalomtudományban erőteljesen jelen volt lásd pl.: Káta HAMBURGER, *Die Logik der Dichtung*, Stuttgart: Ernst Klett Verlag, 1957.; KULCSÁR SZABÓ Ernő, *Költészet és dialógus. A lírai művek befogadásának kérdéséhez* = Uő, *A megértés alakzatai*, Debrecen: Csokonai, 1998.; KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, *A „te” lírai alakzatának kérdéséhez* = Uő, *Az olvasás lehetőségei*, Budapest: Kijárat, 1997.; ANGYALOSI Gergely, *A lírai személytelenség kérdéséhez* = Uő, *Kritikus határmezsgyén*, Debrecen: Csokonai, 1999.; HORVÁTH Kornélia, *A versről*, Budapest: Kijárat, 2006.; SZÁVAI Dorottya, *A „Te” alakzatai. Dialógus és szubjektum a lírában*, Budapest: Kijárat Kiadó, 2009.

46 Vö. SZÁVAI, *A „Te” alakzatai* „A megosztott szubjektum nyomában” c. bevezető fejezetével.

mélytelenségen keresztül is *perszonálisként* tud megmutatkozni.⁴⁷ S ahol a *Téres terek lakója* így szól:

[...] Lemondani / megfosztani magát hogy mozgását a / tér igényeihez igazítsa / Lemondani mindenről, ami kötelék, ami béklyó / ami súlyosabbá teszi a tevék málháját. / A mérhetetlenben él az ember. [...] / Jelen lenni a visszahagyásban az immár / ott-nem-létben / otthon lenni az ürességben” (ford. Tellér Gyula = *Minden földek földje*).

Pilinszky költészetében a *csönd* – Gerhard Ebeling teológiai hermeneutikájának terminusával élve – *szóesemény*, mint a fogalmi nyelv elégtelenségének foglalata: *nyelvprobléma*. Lorand Gaspar az *Approche de la parole*-ban a költői szónak pontosan erről, a Pilinszky-poétikában központi szerepű minőségéről beszél: „A vers nem valamiféle válasz az ember vagy a világ által feltett kérdésre. A vers csak elmélyíti, súlyosabbá teszi a kérdezősködést. A költészet legnagyobb kihívása talán az a pillanat, amikor a kérdés dinamikája – a maga radikalitásában és mezítelenségében – olyan erejű, hogy semmilyen választ nem vár. Ellenkezőleg: valamennyi kérdés a maga csöndjét tárja fel.” („Le poème n’est pas une réponse a une interrogation de l’homme et du monde. Il ne fait que creuser, aggraver le questionnement. Le moment le plus exigeant de la poésie est peut-etre celui ou le mouvement de la question est tel – par sa radicalité, sa nudité [...] – qu’aucune réponse n’est attendue, plutot toutes révelent leur silence.”)⁴⁸

s van-e léleknek bármi tisztább
mintha az elképzeltetetlenre nyílik
mintha mindaz mit nem tudok s a kevéske
mit értek egy lesz és megszámlálhatatlan (*Éjszakák*, részlet, ford. Lackfi János)⁴⁹

85

Alkalmasint ebből a pár sorból is kihallható, de legalábbis megsejthető, hogy Gaspar és Pilinszky költői terei milyen szorosan kapcsolódnak egymásba. Az e ponton idézhető Pilinszky-versek hosszú sorából álljon itt egyetlen példa, a *Vesztőhely télen*:

<i>Kit fölvezetnek?</i>	Nem tudom.
<i>Kik fölvezetik?</i>	Nem tudom.
<i>Vágóhíd vagy vesztőhely?</i>	Nem tudom.
<i>Ki és kit öl? Ember öl állatot vagy állat embert?</i>	Nem tudom.
<i>S a zuhanás, a félreérthetetlen, s a csönd utána?</i>	Nem tudom.
<i>S a hó, a téli hó? Talán száműzött tenger, Isten hallgatása. Vesztőhely télen. Semmit sem tudunk.</i>	

47 E kérdésről lásd Paul RICŒUR, *Fenomenológia és hermeneutika*, ford. Mezei Balázs, Budapest: Kossuth, 1997, 30–31., HORVÁTH, *A versről*, 199.

48 GASPAR, *Approche de la parole*, 26. (ford. Sz.D.)

49 <http://www.inaplo.hu/nv/200112/13.html>

A kimondhatatlan kimondása a költői szó által, mely Rilke óta a modern költészet, voltaképpen a költészet alapvetése, a paradoxon maga, Kierkegaard szavaival „az ész botránya”, amit Derrida *Khôrának* nevez. A csöndről beszélni, a csöndet beszélni nem más, mint tárgyunkat a maga *negativitásában* megragadni. „Csönd, melyben újra a törékeny szó mozog, a botrányos szó, a szó, mely tör és zúz, a hasztalan szó.” („Silence [...] ou [...] s'avance encore une fois la parole fragile, la parole scandaleuse, la parole écrasante, la parole inutile.”)⁵⁰

Egyedül a remekművek képesek megidézni, megérezkíteni, sőt artikulálni, mi több inkarnálni a csöndet: Bachtól Schubertig, Michelangelo Pietáján vagy Caspar David Friedrich festményein át Rilke, Celan vagy éppen Lorand Gaspar és Pilinszky János költészetéig. Ezek a műalkotások a csöndet egy metanyelvi horizontban mondják ki, mely a szakrális határán mozog. Úgy mondják ki, hogy elnémulunk a közelükben.

Gaspar és Pilinszky versei olyan teret nyitnak meg, mely több, mint szövegtér, hiszen túl van a szón. A csöndet, mely paradox módon a költészet egyik legsajátabb, legbelsőbb tere...

Irodalom

ANGYALOSI Gergely, *A lírai személytelenség kérdéséhez = Uő, Kritikus határmezsgyén*, Debrecen: Csokonai, 1999.

86

ASSMANN, Jan, *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*, ford. Hidas Zoltán, Budapest: Atlantisz, 2004.

BACHELARD, Gaston, *A tér poétikája*, ford. Bereczki Péter, Budapest: Kijárat Kiadó, 2011.

Carnets de Poésie de Guess Who, file:///C:/Users/HP/Documents/Carnets%20de%20Po%C3%A9sie%20de%20Guess%20Who_%20Gaspar,%20Lorand.html (Legutóbbi megtekintés: 2016.03.05.)

CSOKITS János, *Pilinszky Nyugaton. A költő 32 levelével*, Budapest: Századvég, 1992.

FOUCAULT, Michel, *Eltérő terek = Uő, Nyelv a végtelenhez: tanulmányok, előadások, beszélgetések*, ford. Sutyák Tibor, Debrecen: Latin Betűk, 2000.

GASPAR, Lorand, *Approche de la parole = Uő, Sol absolu et autre textes*, Paris: Gallimard, 1982.

GASPAR, Lorand, *Közelítés a szóhoz*, ford. Szántó F. István = *Az anyag negyedik hazállapota*, szerk. LACKFI János, Budapest: Múlt és Jövő, 1999, 187–195.

GASPAR, Lorand, *Minden földek földje*, ford. Tellér Gyula, Budapest: Európa, 1981.

GASPAR, Lorand, *Débris et rayonnement = János Pilinszky Poèmes choisis*, présenté et trad. par Lorand Gaspar avec la collaboration de Sarah Clair, Paris: Gallimard (collection „Du monde entier”), 1982.

GASPAR, Lorand, *Roncs és ragyogás*, ford. Ádám Péter, Nagyvilág, 1981/augusztus, 1241–1242.

GASPAR, Lorand, *Un exercice salutaire*, Réponse a une question de Daniel Leuwers, Texte paru dans Poésie/première, numéro 19.

GASPAR, Lorand, *Fénnyel írni*, ford. Somlyó György, Budapest: Orpheusz, 2001.

50 Uo. (ford. Sz.D.)

- GERVAI András interjúja Lorand Gasparral (1996–1998), <http://gervaiandras.hu/koenyvekm/emigrans-/50-lorand-gaspar-gaspar-lorand.html>. (Legutóbbi megtekintés: 2016.03.18.)
- GYÁNI Gábor, „Térbeli fordulat” és a várostörténet, *Korunk*, 2007/július, <http://www.korunk.org/?q=node/8604> (Legutóbbi megtekintés: 2016.03.06.)
- HAFNER Zoltán, *Utószó* = PILINSZKY János, *Összegyűjtött levelei*, Budapest, Osiris, 1997.
- HAFNER Zoltán, szerk., *Levelek Pilinszkynek*, Új Forrás könyvek, 2012.
- HAMBURGER, Käthe, *Die Logik der Dichtung*, Stuttgart: Ernst Klett Verlag, 1957.
- HORVÁTH Kornélia, *A versről*, Budapest: Kijárat, 2006.
- IMEC Levéltár: *Lettre de Lorand Gaspar a János Pilinszky, le 1.8.78.* (1978.01.08.)
- KÖRMENDY Kinga, *Pilinszky kéziratok hagyatéka*, Budapest: MTAK, 1996, 82–83. Kézirattári jelzet: MS 5951/127-162
- KULCSÁR SZABÓ Ernő, *Költészet és dialógus. A lírai művek befogadásának kérdéséhez* = Uő, *A megértés alakzatai*, Debrecen: Csokonai, 1998.
- KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, *A „te” lírai alakzatának kérdéséhez* = Uő, *Az olvasás lehetőségei*, Budapest: Kijárat, 1997.
- LANCE, Alain – SZÁVAI, János, „Préface” par Lorand Gaspar = Uő, *Nouvelle poésie hongroise 1970–2000*, Paris: Éd. Caractères, 2001.
- PAPP, Ágnes Klára, *Le chronotope du « tournant spatial »*. *Espace et identité modernes et postmodernes* = *Genres et identité dans la tradition littéraire européenne*, szerk. Frédérique TOUDOIRE-SURLAPIERRE – Dorottya SZÁVAI, Paris: Éditions Orizons (collection „Comparaisons”), 2016 (megjelenés alatt).
- PILINSZKY János, *Összegyűjtött levelei*, szerk. HAFNER Zoltán, Budapest: Osiris, 1997.
- PILINSZKY, János, *Poèmes choisis*, présenté et trad. par Lorand Gaspar avec la collaboration de Sarah Clair, Paris: Gallimard (collection „Du monde entier”), 1982.
- PILINSZKY, János, *KZ-Oratorio et autres pièces*, trad. par Lorand Gaspar avec la collaboration de Sarah Clair, Paris: Obsidiane, 1983.
- PILINSZKY, János, *Entretiens avec Sheryl Sutton. Le roman d’un dialogue*, trad. par Lorand Gaspar, Billère: Éd. de Vallongues, 1994.
- RICŒUR, Paul, *Fenomenológia és hermeneutika*, ford. Mezei Balázs, Budapest: Kossuth, 1997.
- SZÁNTÓ F. István, *Címszavak egy életműről: Lorand Gaspar*, Beszélő, 1998/11.
- SZÁVAI Dorottya, *A „Te” alakzatai. Dialógus és szubjektum a lírában*, Budapest: Kijárat Kiadó, 2009.
- TOKAI Tamás, *Az intermedialitás mint kulturális metafora*, <http://www.media.uszeged.hu/szajbely60/pdf/tokai.pdf> (Legutóbbi megtekintés: 2016.05.07.)
- Trois poètes hongrois. Kálnoky, Pilinszky, Weöres*, trad. par Maurice Regnaut, Action Poétique, 1985.

„Impossible as a lyrical space”. About the lyrical spaces of Lorand Gaspar and János Pilinszky

The object of my essay is the lyrical and translational oeuvre of Lorand Gaspar, which is a unique phenomenon in the western Hungarian migrant literature. Gaspar, whose oeuvre – in spite of he was a Hungarian migrant – was unfolded in French, in a Francophile agent. This oeuvre constitutes exemplary cases of the intercultural replacement processes and the cultural code-switching. Including other theories, in my train of thought I am leaning on the theories of the *tourneure spatiale*. One of my key-questions is that how could be find the signs of the Hungarian literature in the French cultural agent in the Gaspar oeuvre? To show this, the most perfect and most evident example is the relationship with János Pilinszky and his poetry, which also includes the problem of translation.

Keywords: poetry, space, body, bilingualism, cultural transfer, translation

Szávai Dorottya
Pannon Egyetem
MFTK, Irodalom-és Kultúratudományi Intézet
8200 Veszprém, Egyetem utca 10.
szavaid@gmail.com